

монографія. - Дніпро: Український інститут изучения Холокосту «Ткума»; ЧП «Лира ЛТД», 2016. - 564 с., ил., карти.

10. Кривов Леонід. Війна. Погляд зблизька. Художньо-документальні повісті-Вінниця: Нілан-ЛТД, 2018.424с.
11. Самгородок. Історичне есе в рамках проекту «Захистимо пам'ять»/ Уклад.- Брендон Р., Тяглий М. -Київ-Берлін, 2018.-на правах рукопису.- 25с.
12. Рей Брендон. Нарис «Самгородок. Життя та загибель єврейської громади». Електронний ресурс: <https://www.erinnerungbewahren.de/wp-content/uploads/2019/09/Samhorodok.pdf>
13. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВіО). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр.30.-с.5. + 5зворот. Хронологічні довідки про тимчасову окупацію німецькофашистськими загарбниками населених пунктів Самгородцького району та визволення їх Червоною Арією. (6.07.1945-21.09.1947р).-33п.
14. Бегер Семен, інтерв'ю 12 грудня 1996р., записане Єленою Фелікс – USC VNA SAMH Beger 23382).
15. Портная Шева. Письмо в Yad Vashem. В отдел «Праведники Мира»./ На оккупированной территории.
16. Жебрак Софія. Меня спасли земляки./Ми хотели жить...Свидетельства и документи. Кн.-1. – Ред.-состав, авт. предисл. и коммент. Забарко Борис.– К.:Дух і літера. 2013.–с.281– 283.
17. Праведники народів світу. Яд Вашем. Електронний ресурс: <http://db.yadvashem.org/righteous/righteousName.html?language=ru&itemId=9610868>
18. Архів СБУ у Вінницькій обл. Справа №1419, Паламарчук Василь, 1945р.

Вадим Довганюк

ВІННИЦЬКА ТРАГЕДІЯ 1943 Р. НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ВІННИЦЬКІ ВІСТІ»

Вінницька трагедія, безперечно, є однією з забутих трагедій в українському суспільстві і в українській історії. Одними з перших інформаційних джерел про ексгумацію тіл «ворогів народу» у Вінниці, була періодична українська окупаційна преса, вона відігравала найважливішу роль в інформуванні українського населення про хроніку розкопок, а також для інтенсивної пропагандистської кампанії, спрямованої на формування негативного образу комуністичного режиму та «справжнього обличчя більшовизму». Концепція таких публікацій у газетах будувалася на висвітленні повноцінного, авторитетного розслідування злочину радянської системи проти українського народу з пропагандистською метою. Вінницька трагедія стала яскравим прикладом цієї кампанії, її здебільшого мусили висвітлювати україномовні періодичні видання. Газети періоду окупації є одним з основних джерел зі специфіки пропагандистської політики окупаційної влади нацистської Німеччини на території України.

У зв'язку з наявністю в пресі компрометуючого матеріалу з пропагандистським складником, здатного похитнути міжнародний авторитет РСРС, довгий час ставлення до окупаційної преси було зневажливим, а в радянський період подібні видання були заборонені. Дотепер, процес вивчення окупаційної української

періодици, як джерела суттєво відстав. Для багатьох дослідників преса служить лише допоміжним матеріалом.

За останні роки до наукового обігу увійшла не значна частина праць істориків, які досліджували Вінницьку трагедію, як пропагандистська кампанія спрямована проти СРСР. Окрему увагу на пропагандистський характер розкопок жертв НКВС у Вінниці через призму окупаційної преси парку звертали С. Гальчак і С. Стельникович у своїх монографіях, присвяченим періоду окупації Поділля [1] та Житомирсько-Вінницького регіону періоду нацистської окупації 1941–1944 рр. [2].

Перші спроби окупаційної влади провести повноцінні розкопки та ексгумацію тіл репресованих у Вінниці були ще наприкінці липня 1941 р. Згодом, після перших проведених похоронів, усі масові заходи пов'язані з перепохованням жертв радянської влади були заборонені як «політично не доречні» [3, с. 192]. Оскільки початок розкопок масових поховань відбувся ще в 1941 р., проте, хоч і не набув висвітлення в окупаційній пресі, можна припустити, що німецька окупаційна влада не вважала доцільним оприлюднити жахливу злочинну діяльність місцевого відділення НКВС. Отож, автором було проаналізовано ті газети, які публікували матеріали про розкопки масових поховань у Вінниці в період із червня до жовтня 1943 р.

У 1943 р., з ускладненням справ німецької армії на східному фронті, ситуація докорінно змінилася. Першою масштабною пропагандистською кампанією, яка призвела до інформаційного вибуху в пресі були розгорнуті в березні розкопки під Смоленськом у Катинському лісі, де було знайдено поховання близько десяти тисяч убитих польських офіцерів, які в 1939 р. потрапили в радянський полон. У червні 1943 р. одразу після розкопок у Катині, у вирі подій почала з'являтися перша інформація про масові могили у Вінниці.

Для розуміння цих подій німецьким керівництвом потрібно звернутися до офіційних документів. Безпрецедентність і важливість цієї події простежується в офіційних документах щодо проведення пропаганди в Україні. Особливо положення («принцип») про розкручування теми Вінниці міститься в «Директивах для трактування українського питання в пресі та пропаганді», виданих у квітні 1944 р., тобто вже після захоплення міста більшовиками. Саме положення називається «Українці належать до Європи», у ньому читаємо: «Більшовизм є смертю для українського народу. <...> Братські могили у Вінниці є страшним символом долі, яку б могли очікувати українці від більшовизму. Виходячи з цього, захист Європи зі зброєю пліч-о-пліч із німецькими солдатами та робітниками є кровною справою українців» [4, с. 482]. Зазначене в документі дає зрозуміти, що пропагандисти розцінювали розкопки у Вінниці, як зручний механізм впливу на українське населення, для відвернення уваги від власних злочинів.

Статті про братські могили у Вінниці спершу почали з'являтися разом зі статтями про Катинь. Так, у черговій статті газети «Вінницькі вісті» про Катинь було вказано на сенсаційність знахідки для

українців, оскільки для них ця тема болюча тим, що нагадує масові могили, у яких поховано «тисячі-тисяч українців» [5, с. 3].

Перші повідомлення в офіційній окупаційній пресі про могили жертв НКВС у Вінниці з'явилися в місцевій газеті «Вінницькі вісті» — органу Вінницької міської управи, що видавалася в період 1941–1943 рр. під час німецької окупації міста. Перша публікація на цю тему була надрукована 3 червня 1943 р. під назвою «Жертви більшовицького терору у м. Вінниці», її автором був Аполлон Трембовецький — заступник редактора газети [6, с. 3]. Незабаром, він став спеціальним кореспондентом, дослідником, опублікувавши цілу серію статей, а згодом і книгу на цю тему. У статті подано опис діяльності комісії, проведення ексгумації тіл розстріляних у саду по вул. Підлісній № 1. Стаття підкріплена історіями людей, котрі розпізнали тіла своїх рідних. Для допомоги в розпізнанні тіл, були прописані деталі знайдених особистих речей, одягу з ініціалами. Автор також згадав період репресій 1938 р., наводячи методи роботи НКВС із винищення населення. Загалом, стаття витримана в антисемітському дусі для підняття духу для боротьби з «жидо-комунізмом» [6, с. 3].

Результатом численних статей Аполлона Трембовецького в газеті «Вінницькі вісті» була книга «Злочин у Вінниці». Книга користувалася популярністю й містила матеріали про звірства більшовиків у Вінниці, у ній, крім численних документів був ще і список 588 розпізнаних [7, с. 3; 8, с. 4].

В газеті «Вінницькі вісті» 3 червня 1943 р. на останній сторінці була опублікована пересторога від Гебісткомісара, про крадіжки мародерами одягу та взуття з тіл ексгумованих для продажу, ускладнюючи цим роботу комісії, а спійманих буде судити надзвичайний суд [6, с. 4]. Цей факт підтверджується спогадами перекладача комісії дослідів злочинів НКВС М. Селешка, який намагався виявити здорові причини для такої діяльності: «Я й ще деякі люди пояснювали собі це прямо отупінням людини до всього того, що в нормальному житті і при нормальному вихованні являється святим, ненарушимим, або, як кажеться — табу» [9, с. 39]. Однак, навіть попри попередження окупаційної влади крадіжки продовжувались. Ходили чутки, що такі спекулянти-мародери заробили на такому одязі 30 000 карбованців. Комісія трактувала таких людей, як гієн, а така поведінка розглядається, як наслідок більшовицького виховання в матеріалістичному дусі [9, с. 81].

Для більшого поширення інформації про події у Вінниці 3 червня було надруковано безоплатний спеціальний випуск «Вінницьких вістей» із цією ж статтею А. Трембовецького на весь номер. Визначним атрибутом статті, як і в минулому номері, була карикатура на Сталіна з написом: «Сталін — найбільший убивця всіх віків і всіх народів. Погляньте на нього! Це він закатував Ваших рідних і близьких» [10, с. 3].

Перший урочистий похорон ексгумованих громадян у Вінниці був проведений 12 червня о 15 год. дня, про що повідомила газета «Вінницькі вісті». До участі в похороні запрошувалося населення Вінниці в районі Літинського шосе, на вулиці Підлісній № 1.

Запрошення було офіційним від голови міста професора О. Севастіянова, єпископа Житомирського і Вінницького Григорія та єпископа Вінницького Євлогія [11, с. 3]. Ця дата дещо не збігається зі спогадами вінницького лікаря В. Кулікова, якщо вірити його мемуарам, то 12 червня відбулися другі похорони, а треті 16 червня, що суперечить оголошенню в газеті, де другий похорон датується 24 червня [12, с. 4]. Останній, дев'ятнадцятий похорон (згідно з газетою «Вінницькі вісті») відбувся в четвер 7 жовтня о 16 год. дня [13, с. 4]. Часто публікувалися й огляди цих урочистостей. Наприклад, 20 червня 1943 р. у статті під назвою «Похорон першої групи жертв, замучених Вінницьким НКВД в 1938 р.» було описано церемонію з місця подій та промови чиновників і духовенства: «Третя година дня. На місце похорону зі священниками Високопреосвященний єпископ Євлогій. Прибули також на похорон представники німецької влади та українських установ міста. Люди тісним квадратом обступили могили. Сотні й сотні людей складуть сьогодні свою останню шану загиблим». У статті була опублікована промова пропагандиста генералкомісаріату Шульца: «Ми стоїмо перед прахом загиблих громадян Вінниччини і проводжаємо їх сьогодні з усіма почестями на вічний спокій. Особливо боляче сьогодні серцям тих громадян, хто по незначних випадкових прикметах догадався про наявність серед тіл своїх близьких чи рідних. І багатьом тисячам стискається серце на думку, що безліч людей, яких відправило в заслання НКВД, теж лежить у цих братських могилах і що їх імена, можливо, ніхто ніколи не знатиме. <...> Лише тим народам буде почесне місце серед народів Нової Європи, які в тяжкі і відповідальні години долі без фальші і віддано стоять на боці будівника Нової Європи — німецького народу і його вождя Адольфа Гітлера. Жертва працею, принесена радісним і чесним серцем, гарантуватиме мир і щасливий добробут вашої батьківщини. Іншого шляху нема. Нерішучість, жалюгідний страх перед Сталіним і його жидівським урядом, млявість і егоїзм несуть загибель усьому народові, спричинять нову розправу, призведуть до нових потоків української крові, допоможуть скувати для українського народу убійче ярмо». Після панахиди особливою похвалою окупантів відзначився і єпископ Євлогій: «Сьогодні ми вознесли свої молитви до престолу Всевишнього за тих, хто при розлуці з життям був позбавлений молитви Божої, хто терпів муки й кинутий у страшні могили. Ці жертви були вбиті в таємниці. Ці мученики лежать безмовно тут у могилах своїми тілами, але в них є безсмертна душа. Пам'ять про них житиме в серцях наших завжди. Дорогі брати й сестри! Така доля чекала б і нас, коли б ці губителі людей і далі держалися на наших землях. Але Господь Бог змилювався над нами й послав нам порятунку від благодійної руки німецького народу і його вождя Адольфа Гітлера. Усі ми повинні прийти на допомогу німецькому народові й чесною працею та відданим серцем прискорити перемогу над більшовизмом»[12, с. 3]

А от у спогадах В. Кулікова описана зовсім інша атмосфера: «Йшли жваві розмови. Чути було прокльони на адресу катів. Видно було сльози, чулися важкі ридання, голосіння». Також він згадує

«колабораціоніста», який підігрував, нагнітав обстановку, напиралюючи на звірства й жорстокість більшовиків і варварське відношення Сталіна до народу. На питання «колабораціоніста»: «Де, коли, бачено що-небудь подібне?», йому відповідали в тоні: «Сходи до лісу під Зарванці: там лежать 25 тисяч євреїв — дітей, жінок і стариків», «на Підлісній викопують, а під Лукою закопують» [14, с. 227–228].

Більшість статей в окупаційній пресі про ексгумацію у Вінниці мали антисемітську складову. Нідерландський історик К. Беркгоф зауважив, що «український» підтекст з'явився в публікаціях, присвячених жертвам масових репресій НКВС у Вінниці. Незважаючи на те, що серед убитих були й українці, і поляки, і євреї, і росіяни, і цивільні, і військові, і комуністи, і безпартійні, і навіть деякі службовці НКВС, контрольована німцями преса й радіо оголосити про те, що «десять тисяч українців» було вбито Сталіним і євреями» [15, с. 97]. Факт «єврейської вини» активно пропагувався в пресі. Починаючи із 6 липня 1943 року, публікації про злочин сталінської системи, трагедію українського народу — були в кожному числі «Вінницьких вістей» і часто містили антисемітську складову. 25 липня в заявах свідків розстрілів у Вінниці, один зі свідків також нібито підтверджував, що начальник Вінницького НКВС був євреєм [16, с. 3].

В антисемітській агітації проявило себе й духовенство, яке справляло панахиду на похоронах, що висвітлювала преса. У статті під назвою: «Так гинули мільйони людей у тій країні, «где так вольно дышит человек» було опубліковані промови священників із різних районів Вінницької області. У панахиді на другому похороні тіл ексгумованих Єпископ Житомирського та Вінницького відділів Української православної церкви Григорій виступив із промовою: «Ми сьогодні є свідками того жахливого терору, який вчинили юди-більшовики над кращими синами нашого народу. <...> Коли я дивлюсь на скатовані останки, які лежать у цих могилах, то перед моїми очима проходить постать страждальника Христа, який загинув за проповідь правди від руки цих же самих юдеїв» [17, с. 3].

Також публікувалися статті з гучними антирадянськими заголовками: «Вінницька трагедія показала всьому світові «советський рай» на Україні» [7, с. 3]; Так будувалося в СРСР «безкласове соціалістичне суспільство» [18, с. 3]. 29 серпня 1943 р. в газеті «Вінницькі вісті» була опублікована відповідь на радянську реакцію в пресі на розкопки: «Бачачи обурення всього культурного світу й маючи дипломатичні неприємності (спершу Катин, потім Вінниця), більшовики з батюшкою Сталіним втратили спокій і почали нервуватись. Це часто буває з великими злочинцями, коли прокурор викладе перед ними всі докази злочинів. Вони впадають тоді в шал та істерію і єдиною відповіддю на обвинувачення мають грубу лайку. Цим і треба пояснити ці зневажливі епітети та образи на адресу представників усіх європейських націй, у тому числі й нейтральних держав. Безперечно, ця жалюгідна і смішна спроба советського інформаційного агентства відвести від товариша Сталіна неприємні факти та обвинувачення є плюванням самому собі в обличчя.

Лайкою ніхто нічого ще не спростовував і не спростує». Автор відгуку підкреслює безглуздість радянських аргументів, зауваживши радянське місячне мовчання, оскільки на той момент було розпізнано приблизно 600 розстріляних, які були заарештовані НКВС ще до війни [19, с. 3].

Результатом постійної спекуляції місцевої преси на «українському» факторі з інформацією, що під час ексгумації виявлено лише тіла українських селян у вишиванках, спричинила невдоволення в місцевих поляків. Після публікації списків розпізнаних тіл, поляки одразу ж звернулися до ґебітскомісаріату з протестом, мовляв, за прізвищами, що закінчувалися на «кий» або «ський» можна здогадатися, що це поляки. Таким способом вони хотіли довести, що НКВС Вінниці винищувало не тільки українців, але й поляків [9, с. 127–128].

Окупаційна влада намагалася повністю залучити пропагандистський апарат у пресі. До Вінниці було запрошено журналістів і радіодикторів із Європи: з Італії, Румунії, Словаччини, Швеції, Болгарії, Франції, Сербії й Данії. Закордонні журналісти взяли участь в урочистому похороні третьої групи жертв [20, с. 2]. Отож, німецьке керівництво було зацікавлене в розкручуванні теми Вінниці не тільки в Україні, а й у Європі.

13–15 липня у Вінниці, у приміщенні редакції газети «Вінницькі вісті» відбулася конференція редакторів газет Житомирської генеральної округи з огляду на розкопки у Вінниці та діяльність міжнародної комісії. У нараді брали участь редактори: Ю. Гриненко («Голос Волині»), В. Семенюк («Нова Доба»), Л. Требуцький («Гайсинська Газета»), Т. Тоцька (Звягельське Слово»), Б. Грибінський («Ружинський Вісник»), І. Козаченко («Калинівські Вісті») і Є. Іщенко («Коростицівські Вісті»), а також редактор газети «Вінницькі вісті» М. Зеров і його заступник — А. Трембовецький. Ділова частина конференції почалася 14 липня і тривала першу половину дня 15 липня. Конференцію відкрив вступним словом керівник головного відділу Житомирського генерального комісаріату Мюльбергер. Нараду провів референт преси Житомирського генерального комісаріату Ешенгаген. Були розглянуті всі основні пропагандистські проблеми й були задані відповідні директивні, вказівки. Редактори були також на урочистому похороні четвертої групи жертв Вінницького НКВД, що відбувся надвечір 14 липня. Згодом Вінницю відвідали представники української преси з інших регіонів України, зокрема, Хуторський — завідувач інформаційного відділу газети «Нова Україна», заступник редактора газети «Подільнянин» — Х. Бородай, заступник редактора газети «Український голос» Іванів і співробітник газети «Нове українське слово» Сосуля [20, с. 6]. Наслідком таких конференцій стане надзвичайна популярність цієї теми в пресі. Для підтвердження важливості подій у Вінниці газета «Вінницькі вісті» дублювала фрагменти інших українських газет. Про розкопки у Вінниці, окрім вищезгаданих писали такі газети: «Голос Дніпра» (м. Херсон), «Дзвін» (м. Кривий Ріг), «Хмельницькі вісті» (м. Хмельник), «Уманський голос» (м. Умань), «Нове життя» (м. Первомайськ).

Цікаво те, що вони всі статті цих газет дублювалися й публікувалися у «Вінницьких вістях» [21 с. 3; 22, с. 3].

Статті на цю тему також друкувала й колабораціоністська німецькомовна газета для фольксдойчів «Deutsche Ukraine-Zeitung». Газета «Вінницькі вісті» іноді з неї публікувала фрагменти статей. Ось уривок однієї з них: «Масові вбивства у Вінниці для розуміння варварської системи більшовицького панування мають ще більше значення, ніж убивства в Катині, бо там зроблено злочин воєнного порядку, який відрізняється від подібних злочинів наших противників тільки звирячістю своїх методів. А у вінницькій «ліквідації ворогів» бачимо те, що на протязі останніх 20 років сповняло огидою весь цивілізований світ, а саме — факт мордування й нищення власного народу» [23, с. 1].

Інформування населення про розкопки відбувалося в повному обсязі. До прикладу, 17 червня були опубліковані перші результати 4, 5 та 7 червня, а саме перший судово-медичний протокол. За його висновками, було зазначено, що смерть настала від вогнепального пошкодження життєво-важливих центрів довгастого мозку; Вхідним вогнепальним отвором є єдиний отвір, розташований на задній поверхні шиї; Постріли проводилися на близькій відстані або в упор; Смертельні пошкодження переводилися з дрібнокаліберної зброї; Давність знаходження трупів у могилі визначається в межах 3–5 років [24, с. 3].

Для більшого емоційного ефекту на читача, а можливо, за браком нової інформації від комісії, був вкотре опублікований звіт професора Шрадера, голови німецького товариства судової медицини і криміналістики. У ньому було підкреслено, що деякі жертви були вбиті з кількох пострілів, або добиті важким предметом по черепній коробці. На останок у звіті висувається припущення щодо жіночих тіл знайдених у могилах, а саме до тіл молодих жінок, які виявилися повністю оголені. Зважаючи на судово-медичні міркування, було зроблено припущення, що оголені жінки перед смертю були зґвалтовані. Також у чергове було повторено висновок, що вбивства людей відбувалися в період 1938–1939 рр. [16, с. 3].

7 липня до Вінниці прибула з Берліну Окрема Кримінальна Комісія в справі вбивства у м. Вінниці на чолі з комісаром Редером. Комісія була виділена Управлінням Кримінальної Поліції Райху. Одразу для пояснення було розібрано назву комісії — Mordkommission Winniza, адже в місті була поширена пропагандистська калька під назвою «мордокомісія», себто комісія, яка приїхала мордувати. Автор статті переконував, що комісія буде неупередженою й об'єктивною: «Та обставина, що масові вбивства, виясненні Окремою Кримінальною Комісією, кидають виразне світло на політичне та психологічне обличчя більшовизму, саму комісію не обходить. Її справа — факти, як вони є; в оцінку їх комісія не вдається. Зроблять оцінку і відповідні політичні висновки інші органи та інші люди, які працюють паралельно зі згаданою комісією в справах кримінальних вбивств [25, с. 4].

З 13–15 липня 1943 р. у Вінниці працювала комісія лікарів судової медицини з 11 країн Європи: Бельгії, Болгарії, Італії, Франції,

Хорватії, Голландії, Румунії, Швеції, Словаччини, Угорщини. Підсумки своєї роботи, а саме протокол судово-медичної експертизи було урочисто вручено докторові Вегнеру — керівнику відділу охорони здоров'я Остміністерства [16, с. 3]. У підсумках цього протоколу було зроблено висновок, що з огляду на всі свідчення членів родин і свідків, знайдених документів і посмертних змін, комісія дійшла висновку, що вбивства відбувалися приблизно в 1938 р. пострілами в потилицю, у типовій манері НКВС [26, с. 102].

Окупаційною владою, навіть планувалося спорудження у Вінниці монументального пам'ятника жертвам НКВС. Хоча, це була ініціатива населення, а не окупантів. Уперше цю пропозицію запропонував голова міста професор Савостьянов на перших урочистих похоронах: «Ми, вінничани, — сказав голова міста — повинні тут, на цьому місці спорудити в недалекому майбутньому монументальний пам'ятник жертвам, який завжди нагадуватиме нам і нашим поколінням про них. Киньмо ж востаннє за християнським звичаєм по пригорщі землі в могилу безчасно загинули!» [12, с. 3]. З початку розкопок преса закликала населення здавати пожертви і, очевидно, вони відгукувалися на заклик. Останнє повідомлення про пожертви датоване станом на 10 жовтня 1943 р. Загалом на пам'ятник було зібрано 584.135 крб 63 коп. [27, с. 2]. Однак подальша доля цих коштів залишається невідомою.

Отже, члени редакції газети «Вінницькі вісті» були першими свідками і дослідниками страшного злочину радянської влади у Вінниці. Упродовж проведення розкопок преса постійно спостерігала за діяльністю комісій. Саме ця газета публікувала найактуальніші та найважливіші матеріали, які допомогли комісії в розслідуванні і розпізнанні тіл. Водночас самі розкопки були найбільшою пропагандистською кампанією німецьких окупантів в Україні. Редакція газети стала підігрувати окупаційній владі публікуючи антисемітські матеріали, підбурювала населення до того, що Німеччина є останньою надією українців в боротьбі з більшовизмом та євреями. Також в газеті поширювалася думка про те, що жертвами НКВС були лише українські селяни, що призвело до конфлікту між місцевими жителями. Кореспонденти також робили огляди масових заходів і похоронів, публікували промови священників і чиновників. Німецька сторона, розуміючи, що вдарила по найбільшій, продовжувала популяризувати й інформувати про розкопки у Вінниці, як в українській пресі, так і закордоном. Жоден злочин радянської влади у «Вінницьких вістях» не був так детально описаний і досліджений як масові репресії НКВС у Вінниці. Навіть інформація про Голодомор 1932–1933 рр. публікувалася менше. Роблячи огляд окупаційної преси в період із червня до жовтня 1943 р. складається враження, що всі нагальні проблеми в окупаційній зоні зникли. У всіх на слуху лише розкопки жертв НКВС у Вінниці. Завдяки цій газеті розкопки у Вінниці стали міжнародним резонансом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гальчак С. Поділля в роки Другої світової війни (1939 — 1945): Монографія. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. 656 с.

2. Стельникович С. В. Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941–1944 рр.). Житомир: Вид. О. О. Євгенюк, 2015. 592 с.
3. Беркгоф К. Жива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою / Автор. перекл. з англ. Т. Цимбал. — К.: Критика, 2011. — 455 с.
4. Титаренко Д.М. «Німецька пропаганда в Україні мусить здійснюватися...»: цілі нацистської пропаганди в Україні у світлі німецьких документів // Гілея. — Вип. 36. — К., 2010. — С. 478–484.
5. Вінницькі вісті. 1943. 25 квітня.
6. Вінницькі вісті. 1943. 3 червня.
7. Вінницькі вісті. 1943. 9 вересня.
8. Вінницькі вісті. 1943. 16 вересня.
9. Селешко М. Вінниця. Спомини перекладача комісії дослідів злочинів НКВД в 1937–1938. Нью-Йорк — Торонто — Лондон — Сідней, 1991. 211 с.
10. Вінницькі вісті. (спеціальний випуск). 1943. 3 червня.
11. Вінницькі вісті. 1943. 10 червня.
12. Вінницькі вісті. 1943. 20 червня.
13. Вінницькі вісті. 1943. 7 жовтня.
14. Куликов В. Я. Оккупация Винницы (18.07.1941–20.03.1944). Свидетельство очевидца. К., ПАРПАН, 2012 384 с.
15. Беркгоф К. Антисемітизм в україномовних виданнях у Райхскомісаріаті Україна // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. 2006. Вип. 31. С. 94–101.
16. Вінницькі вісті. 1943. 25 липня.
17. Вінницькі вісті. 1943. 1 липня.
18. Вінницькі вісті. 1943. 1 серпня.
19. Вінницькі вісті. 1943. 29 серпня.
20. Вінницькі вісті. 1943. 22 липня.
21. Вінницькі вісті. 1943. 12 серпня.
22. Вінницькі вісті. 1943. 15 серпня.
23. Вінницькі вісті. 1943. 18 липня.
24. Вінницькі вісті. 1943. 17 червня.
25. Вінницькі вісті. 1943. 26 серпня.
26. Вінниця: злочин без кари: документи, свідчення / сост. Г. Сверстюк, О. Скоп. К.: Воскресіння, 1994. 333 с.
27. Вінницькі вісті. 1943. 10 жовтня.

Войнаровський Анатолій, Черняк Василь **ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ГОСПОДАРСЬКОГО ЖИТТЯ НА** **ВІННИЧЧИНІ У 1944-1945 РР.**

Завершальний етап Другої світової війни на теренах Вінниччини був пов'язаний з низкою подій, з яких не всі були належно висвітлені у історичних працях. Після визволення краю від окупантів відновлювалась влада більшовиків, і дискусійним є питання яке варте уваги — це був прихід визволителів, чи заміна одних окупантів іншими? Здійснювались планові заходи у різних сферах — мобілізація, виявлення колаборантів та націоналістів, відновлення діяльності господарських інституцій. Об'єктом даного дослідження є відбудова господарства.